

JE MERKT 'T, 'T WERKT

NPRD / LBR / 2004

**Inventarisatie van projecten op het gebied
van conflictbemiddeling en het voorkomen
van ongewenst gedrag in het onderwijs**

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
1. Inleiding	7
2. Theorie	9
3. Evaluaties	15
4. Projecten en programma's	21
4.1 Materiaal	23
4.2 Landelijke projecten	30
4.3 'Good practices'	35
5. Conclusie	39
Literatuurlijst	42

Voorwoord

Deze brochure is samengesteld in opdracht van het Nationaal Platform voor overleg en samenwerking tegen Racisme en Discriminatie. Dit platform is in 2001 ingesteld na de VN-Wereldconferentie tegen racisme, discriminatie en xenofobia in Durban. In het NPRD voeren deskundigen op het gebied van het bestrijden van racisme en discriminatie periodiek overleg.

Zelf ben ik destijds als afgevaardigde van de Nationale Jeugdraad naar de VN Youth Summit in Durban gegaan. De Nationale Jeugdraad is een overkoepelende organisatie voor en door jongeren. Door samenwerking tussen jongeren en jongerenorganisaties te bevorderen probeert de Nationale Jeugdraad zo veel mogelijk jongeren te laten participeren en te betrekken bij de politiek.

Tijdens mijn aanwezigheid in Durban ben ik mij sterk bewust geworden van het feit dat de jeugd wereldwijd dagelijks met discriminatie en racisme wordt geconfronteerd. Dit maakt mij erg verdrietig. Het is niet eerlijk dat jongeren, mede op grond van hun huidskleur, in sommige landen weinig of geen onderwijs genieten of geen gezonde leef- en woonomgeving hebben.

Wat mij momenteel het meest verontrust, is dat deze situatie zich ook in Nederland voordoet en dat de onderwerpen racisme en discriminatie nog te weinig onder de aandacht van de Nederlandse jongeren worden gebracht. Veel jongeren worden dagelijks geconfronteerd met het onderscheid tussen allochtoon en autochtoon. Denk bijvoorbeeld aan zwarte wijken en zwarte scholen. Van de allochtone jongeren wordt verwacht dat zij zich 'Nederlands' gaan voelen en gedragen, met andere woorden: dat zij integreren.

Maar wanneer ben je geïntegreerd? Als je als moslimmeisje geen hoofddoek draagt omdat de schoolleiding dat verbiedt? Hoe kunnen jongeren zich 'Nederlands' gedragen of voelen, als zij in hun dagelijks leven, tijdens het uitgaan, op school, op het werk of via de media merken dat zij met behoud van eigen identiteit en cultuur niet worden geaccepteerd of als een bedreiging gezien worden voor de Nederlandse samenleving?

Ik merk het steeds vaker om mij heen, in de buurt, op het werk of op school: we praten niet echt met elkaar. Zeker niet over dingen die ons dwars zitten, dingen die we vervelend vinden of die te maken hebben met de houding of het gedrag van anderen. Veel mensen hebben niet geleerd met elkaar te praten over wat wel en niet hoort en waarom dat zo is.

Op de conferentie in Durban hoorde ik iemand zeggen: 'de jeugd zou zich moeten openstellen voor verschillen en elkaar respecteren'. Maar waarom beleven en ervaren volwassenen de multiculturele samenleving niet op die manier? Zijn ze soms bang om hun eigen cultuur en identiteit te verliezen? Moeten we elkaar niet respecteren, ondanks die cultuurverschillen?

Als we de komende jaren echt iets willen veranderen dan moet iedereen zijn verantwoordelijkheid nemen. Iedereen kan iets doen: in zijn directe omgeving, door verandering van de eigen houding en het eigen gedrag, via de politiek of door het steunen van organisaties die opkomen voor het bestrijden van racisme. Want niks is erger dan onverschilligheid.

De zorg voor het bestrijden van racisme is niet uitsluitend een overheidstaak. Het is ieders verantwoordelijkheid. Deze brochure presenteert projecten op het gebied van conflictbemiddeling en het voorkomen van ongewenst gedrag binnen het onderwijs, zoals bijvoorbeeld discriminatie en racisme. Laten we van elkaar leren, elkaar inspireren en er samen voor zorgen dat wij op een goede manier leren samenleven. Op school en daarbuiten.

Chadya Azarual

Lid Werkgroep Onderwijs van het NPRD namens de Nationale Jeugdraad

1. Inleiding

Deze brochure is gemaakt in opdracht van het NPRD (Nederlands Platform voor overleg en samenwerking tegen Racisme en Discriminatie). Met deze brochure en de bijbehorende studiedag inventariseert het NPRD de projecten die zijn gericht op conflictbemiddeling en het voorkomen van ongewenst gedrag in het onderwijs. Deze opdracht staat niet op zichzelf. Zowel vanuit het onderwijsveld als vanuit de maatschappij is er veel aandacht voor het omgaan met conflicten en ongewenst gedrag in en om de school.

Naast kennisoverdracht en het aanleren van beroepsvaardigheden heeft het onderwijs een socialiserende functie: het overdragen van de fundamentele waarden en normen van onze samenleving en cultuur. Waar in verschillende landen om ons heen het opvoeden tot goed burger tot de primaire taken van het onderwijs wordt gerekend, is burgerschap in Nederland pas sinds kort een expliciet aandachtspunt in het onderwijs.

Ook veiligheid is op Nederlandse scholen de afgelopen jaren een belangrijk thema geworden. In 1994 werd voor het eerst een landelijk representatief onderzoek verricht naar ordeverstoringen en geweld in het voortgezet onderwijs. Hieruit bleek dat meer dan 60% van de leerlingen zich onveilig voelde in bepaalde situaties in en om de school. In 1995 werd mede in reactie op dit onderzoek de landelijke campagne 'De Veilige School' gelanceerd. Sindsdien is veiligheid op school een belangrijk thema. Het afgelopen jaar hebben meerdere gewelddadige incidenten op scholen deze aandacht versterkt.

Sinds 1995 zijn er verschillende maatregelen genomen die bijdragen aan een veilig schoolklimaat waaronder de verplichting om een veiligheidsplan te hebben op grond van de Arbo-wet, de klachtenregeling die sinds 1 augustus 1998 verplicht is, de aangifteplicht voor het schoolbestuur en de meldingsplicht voor het personeel bij een zedenmisdrijf.

De verantwoordelijkheid voor een veilig schoolklimaat ligt primair bij de school zelf. Naast de instrumenten die het Landelijk Pedagogisch Centrum (LPC) in het kader van 'De veilige school' heeft ontwikkeld, kunnen scholen kiezen uit een breed arsenaal aan projecten en materialen op dit gebied.

In 2000 is de campagne 'De Veilige School' overgedragen aan een landelijke ondersteuningsfunctie: het Algemeen Pedagogisch Studiecentrum. Het Transferpunt 'jongeren, school en veiligheid', tegenwoordig Centrum School en Veiligheid, is opgezet om scholen te helpen bij het realiseren van veiligheid op scholen. Een website (www.schoolenveiligheid.nl) met onder meer een database, een aantal publicaties en een helpdesk ondersteunt scholen.

Hoewel er veel initiatieven zijn op het gebied van veiligheid op scholen wordt er betrekkelijk weinig geëvalueerd. Deze brochure biedt een overzicht van recent ontwikkelde projecten en programma's en geeft op basis van bestaand evaluatieonderzoek inzicht in de succesfactoren van de programma's en projecten.

Het uitwisselen van 'best practices', het wiel niet opnieuw uit hoeven vinden: in onze veranderende samenleving waarin veel mensen en organisaties voor dezelfde uitdagingen staan, worden deze mantra's vaak uitgesproken. Als we kijken naar de grote diversiteit aan projecten en materialen op het gebied van onderwijs en veiligheid lijkt het wiel toch vaak opnieuw weer uitgevonden te worden. Maar bestaat 'het wiel' eigenlijk wel?

Scholen zijn op zoek naar antwoorden op specifieke vragen die leerlingen, ouders en de omgeving stellen. Zij zouden willen putten uit de ervaring en deskundigheid van anderen en die van henzelf en de unieke situatie op de eigen school.

Het is voor scholen belangrijk om te weten wat er op dit gebied zoal te koop is en welk effect ze kunnen verwachten van programma's en projecten. Deze brochure komt aan die behoefte tegemoet.

2. Theorie

■ **Ongewenst gedrag** Het NPRD wilde een inventarisatie maken van projecten op het gebied van conflictbemiddeling en het voorkomen van ongewenst gedrag in het onderwijs. Ongewenst gedrag is in eerste instantie een subjectieve term. Of gedrag gewenst of ongewenst is, kan per persoon en per school verschillen.

In publicaties rondom dit onderwerp worden termen als 'antisociaal' en 'intolerant' gedrag regelmatig genoemd. Ook wordt vaak gesproken over agressie en geweld in het onderwijs waarbij het begrip geweld breed wordt opgevat.

Het evaluatierapport 'Veilige scholen en (pro)sociaal gedrag' (Mooij, 2001) geeft de volgende opsomming van verschillende vormen van antisociaal gedrag waarmee leerlingen de school onveilig kunnen maken:

- uitschelden
- bedreigen met woorden
- stukmaken of stelen van spullen van anderen
- uitsluiting (niet mee laten doen)
- pesten
- lichamelijk geweld
- bedreiging met een wapen
- discriminatie
- seksueel geweld (kijken, woorden, aanraking)

In het 'Eindrapport agressie en geweld in het onderwijs' (Van Wonderen, 2004) worden de volgende vormen van agressie en geweld genoemd:

- schelden
- discriminerende opmerkingen
- beschadigen of vernielen van eigendommen
- seksuele intimidatie
- verbale bedreigingen met geweld
- schriftelijke bedreigingen met geweld
- daadwerkelijk gebruik van geweld zoals slaan en schoppen
- daadwerkelijk gebruik van geweld met een wapen

Deze beide opsommingen kennen een grote overlap. Ook is er sprake van overlapping tussen de verschillende vormen van antisociaal gedrag. Zo kunnen uitschelden en uitsluiting worden gezien als een vorm van pesten of discriminatie.

Junger-Tas (2002) maakt in haar onderzoek 'Diploma's en goed gedrag II: preventie van antisociaal gedrag' de volgende indeling in vormen van antisociaal gedrag:

- gedragsproblemen, agressief gedrag en gebrek aan zelfbeheersing
- schooluitval
- alcohol- en drugsmisbruik
- delictgedrag (overtreding van de strafwet)

Wanneer in deze publicatie wordt gesproken over ongewenst gedrag, antisociaal gedrag of geweld worden de hierboven genoemde verschillende vormen van gedrag bedoeld. Hierbij kan de opsomming van Mooij (2001) als uitgangspunt genomen worden omdat deze het meest eenduidig en compleet is en er ook in andere literatuur vaak gerefereerd wordt aan het rapport waaruit deze opsomming afkomstig is.

■ **Oorzaken van geweld** Een eerste voorwaarde voor het effectief aanpakken van geweld op scholen is het beschikken over een verklaringsmodel van geweld in termen van oorzaken, gevolgen en mogelijke curatieve en preventieve oplossingen (Van der Meer, 2000). Alvorens over te gaan tot het omschrijven van projecten die oplossingen kunnen bieden, zal hier eerst worden ingegaan op de oorzaken van geweld op school.

Van der Meer (2000) presenteert in zijn boek 'School en geweld: oorzaken en aanpak' het volgende verklaringsmodel voor geweld op school. Hij onderscheidt drie algemene oorzaken.

Ten eerste kan het evenwicht in een klas of groep worden verstoord door interne en externe groepsfactoren. Voorbeelden van interne groepsfactoren zijn slechte onderlinge relaties, strijd om de macht en jaloezie. Voorbeelden van externe groepsfactoren zijn autoritair gedrag, machtsmisbruik of onmacht door de onderwijsgevende.

De verstoring in het groepsevenwicht kan leiden tot frustratie. Deze frustratie is niet zichtbaar en kan op een creatieve manier worden omgezet in verzet tegen de school. Als leerlingen frustraties niet om kunnen zetten in creatief verzet en er niets wordt gedaan aan de bron van de frustratie dan volgt er agressie.

Ook deze agressie is in eerste instantie niet direct zichtbaar of meetbaar.

Een leerling kan positief of negatief omgaan met deze agressie. Een positieve manier om met agressie om te gaan, is zich inzetten voor sportieve of intellectu-

ele activiteiten. Negatieve manieren zijn onder meer geweld tegen zichzelf, geweld tegen 'de ander', direct en indirect geweld tegen de school en geweld tegen de maatschappij. De manieren waarop leerlingen omgaan met hun agressie zijn wel zichtbaar.

De tweede oorzaak van geweld op school ligt volgens Van der Meer in de omgang met elkaar. In navolging van Allports' macrotheorie over de omgang van volwassenen met elkaar en het ontstaan van geweld (met als extreem voorbeeld de Shoah of holocaust) geeft hij het volgende spectrum waarop individuen binnen een school met elkaar om kunnen gaan. Dit spectrum loopt van een vriendschappelijke naar een vijandige omgang. In concreet gedrag loopt dit van samenwerking via respect en tolerantie naar het omslagpunt sympathie/antipathie en vervolgens via vooroordeel en discriminatie naar het zondebokfenomeen. Als er bij de omslag van sympathie naar antipathie niets wordt ondernomen, ontstaan er volgens Allport vooroordelen.

Als derde en laatste oorzaak van geweld op scholen noemt Van der Meer 'andere bronnen van agressie dan frustratie die het geweld tegen de ander kunnen versterken'. Dit zijn onder meer opvoeding, normen en waarden van ouders, de opdracht van een autoriteit, groepsdruk, biologische factoren, voortdurende blootstelling aan agressieve films, video's en computerspelletjes en karaktereigenschappen.

■ **Aanpak van geweld: attituden en strategieën** De oorzaken van geweld zelf zijn moeilijk te veranderen. Wel kunnen verschillende strategieën attituden veranderen. Hierbij moeten drie componenten van de attitude worden onderscheiden:

- De cognitieve component. Hierbij gaat het om de kennis en informatie waarover men beschikt.
- De conatieve component. Centraal hierin staat dat wat men wil of nastreeft.
- De emotioneel-affectieve component. Hierbij gaat het om de gevoeligheid die men ergens voor heeft. De emotioneel-affectieve component, de belangrijkste component, wordt ook wel het empathisch vermogen genoemd. Alleen door hier een beroep op te doen, kan men een attitude veranderen. Verschillende projecten en programma's doen een beroep op het empathisch vermogen. Door middel van rollenspelen, het lezen van verhalen of het bekijken van videomateriaal leven leerlingen zich in de gevoelens van anderen in.

Er zijn drie strategieën beschikbaar die de attitudes kunnen beïnvloeden.

- Ten eerste is er de machts- of dwangstrategie. Door middel van geboden en verboden en straffen en belonen, wordt duidelijk gemaakt welk gedrag gewenst en ongewenst is. Op scholen krijgt deze strategie concreet gestalte in de vorm van voorschriften en regels.
- Daarnaast is er de empirisch-rationele strategie. Hierbij probeert men de attitude te beïnvloeden door het overbrengen van kennis en informatie over de achtergronden van menselijk gedrag zoals vooroordelen en discriminatie. De empirisch-rationele strategie doet een beroep op de ratio.
- Tenslotte is er de normatief-heropvoedende strategie, die er vanuit gaat dat nieuwe normen door trainingen kunnen worden bijgebracht.

Elk van deze strategieën heeft zijn beperkingen. Zo is het alleen beschikken over de wetenschap waarom bepaald gedrag niet gewenst is onvoldoende om de attitude zodanig te veranderen dat dit gedrag niet meer voorkomt. Alleen een combinatie van strategieën brengt effect teweeg. Als men iets wil doen aan ongewenst gedrag op school is het ook belangrijk om inzicht te krijgen in de verschillende partijen en de psychologische mechanismen die een rol spelen bij de aanpak van geweld. Pas dan kan geweld op school mogelijk worden verhinderd.

Bij pesten zijn de volgende partijen te onderscheiden: het slachtoffer, de dader, de rest van de klas (de zogenaamde zwijgende middengroep), de leerkrachten en de ouders. Tussen deze partijen spelen zich verschillende psychologische mechanismen af. Hieronder wordt ingegaan op het 'zondebokfenomeen', de samenzwering om te zwijgen, het omstandersdilemma en de neiging om het slachtoffer (een gedeelte van) de schuld te geven.

Het zondebokfenomeen speelt zich af tussen daders en slachtoffers en is de meest vijandige manier van omgang met elkaar. Het betekent namelijk dat alle vijandigheid is gericht op een onschuldig of hulpeloos slachtoffer omdat de echte bron van frustratie niet aanwezig is of niet kan worden aangevallen. Bij de zogenaamde zwijgende middengroep spelen zich drie andere mechanismen af. Getuigen van geweld praten uit angst voor straf of beschuldiging van klikken, met niemand van buiten de groep. In het omstandersdilemma raken getuigen in een tweestrijd: zal ik wel of niet iets doen? Na een korte tweestrijd leidt dit meestal tot niets doen. Tenslotte hebben mensen vaak de neiging om slachtoffers de schuld te geven van het geweld. Dit geldt zowel voor volwassenen als kinderen. Het idee dat onschuldige mensen slachtoffer kunnen worden van geweld houdt men op afstand. Daarvoor in de plaats zoekt men naar een oorzaak waarom juist die persoon slachtoffer is geworden. De oorzaak wordt dus vaak bij het slachtoffer zelf gezocht.

Door bovenstaande strategieën en mechanismen op een rijtje te zetten heeft Van der Meer een kader geboden om te werken aan oplossingen voor geweld op scholen. Hij waarschuwt voor de zogenaamde uitdijings- of chaosstrategie waarbij zonder kader, theorie of reflectie een opsomming wordt gegeven van literatuur, materiaal en cursussen op het gebied van bestrijding van geweld.

Van der Meer pleit zelf voor een indikkingsstrategie waarbij één geweldprobleem structureel wordt aangepakt om van daaruit ook andere geweldproblemen op te lossen. Als scholen iets willen doen op het gebied van conflictbemiddeling of het voorkomen van ongewenst gedrag is het belangrijk dat zij de keuze maken welk probleem ze willen aanpakken en hoe ze dat gaan doen. Essentieel hierbij is het verkrijgen van inzicht in de strategieën die er op een school al worden gebruikt en hoe deze strategieën kunnen worden versterkt. Daarnaast kunnen scholen onderzoeken welke aanvullende strategieën zij nog nodig hebben en welke projecten zij hiervoor kunnen gebruiken. Deze brochure biedt scholen de mogelijkheid om te kiezen voor projecten die passen bij hun situatie.

3. Evaluaties

Een opsomming van projecten op het gebied van conflictbemiddeling en het voorkomen van ongewenst gedrag krijgt meerwaarde als het iets zegt over de effecten op de veiligheid op school. In hoeverre slagen de verschillende projecten en programma's er daadwerkelijk in ondersteuning te bieden bij de oplossing van conflicten en om antisociaal gedrag te voorkomen?

In de inleiding werd reeds geschreven over de landelijke campagne 'De Veilige school' die in 1995 is gestart. Mooij (2001) heeft deze campagne geëvalueerd. In zijn evaluatie stelt hij onder andere de volgende vraag: 'Welke maatregelen in en rond scholen voor voortgezet onderwijs werken zodanig dat leerlingen zich aantoonbaar prosociaal gaan gedragen, binnen en ook buiten de school?' In zijn evaluatie constateert Mooij dat longitudinaal onderzoek naar de effecten van interventies en programma's in Nederland uiterst zeldzaam is.

Ook bij de projecten en programma's in deze brochure is er slechts in enkele gevallen sprake geweest van een effectmeting. Het 'Taakspel' is geëvalueerd in samenwerking met de Erasmus Universiteit en de effecten van 'De Vreedzame School' worden in kaart gebracht met behulp van de gegevens uit vragenlijsten die in het kader van de Veiligheidsthermometer op scholen in Utrecht door leerlingen en leerkrachten worden ingevuld. Andere programma's zijn met name geëvalueerd met behulp van vragenlijsten onder de deelnemers. Omdat er geen controlegroepen zijn, kan er minder worden gezegd over de effectiviteit.

Om inzicht te geven in de factoren die kunnen bijdragen aan de effectiviteit van de verschillende programma's en projecten wordt nu ingegaan op gegevens die zijn verkregen uit effectiviteitonderzoek. Hierbij wordt gebruik gemaakt van het eerder genoemde evaluatieonderzoek van Mooij en het onderzoek van Junger-Tas genaamd 'Diploma's en goed gedrag II: Preventie van antisociaal gedrag in het onderwijs'.

Op basis van voor- en nametingen op leerlingeffecten bij een interventieonderzoek met een controlegroep doet Mooij (2001) een aantal uitspraken over maatregelen die leiden tot meer prosociaal gedrag van leerlingen.

Ten eerste leidde vergroting van de verantwoordelijkheid van leerlingen wat betreft de formulering van prosociale gedrags- en klassenregels tot prosociaal leerlinggedrag binnen de school. Wanneer leerlingen de verantwoordelijkheid

kregen in de sociale controle en als deze sociale controle ook gezamenlijk en positief werd, dan had dit een positief effect op zowel de meeste leerlingen als de docenten.

Daarnaast bleek dat het pedagogisch en tactisch omgaan met prosociale werkwijzen en regels om extra professionalisering van docenten vroeg. In hun dagelijks handelen moeten docenten de aanpak die bij een bepaald programma of project hoort, kunnen hanteren. Het is daarom belangrijk dat de programma's ook aandacht besteden aan deze verdere professionalisering.

Vervolgens waren er didactische en organisatorische aanpassingen nodig die de positieve gedragseffecten bij leerlingen en docenten konden versterken en bestendigen. Hiervoor is het noodzakelijk dat schoolbreed wordt gekeken naar de manier waarop de aanpak die bij het programma hoort ook vorm kan krijgen in de schoolstructuur.

Uit het onderzoek waar Mooij naar verwijst, bleek dat het programma dat was gericht op de bevordering van prosociaal gedrag op school ook leidde tot een afname van crimineel leerlinggedrag buiten de school.

Met een dergelijk programma is overigens niet zonder meer elke vorm van ongewenst gedrag van alle leerlingen te voorkomen. Volgens Mooij zijn er van het begin af aan 'risico'-leerlingen die extra aandacht of andere specialistische ondersteuning nodig hebben en dit ook preventief zouden moeten krijgen.

In zijn evaluatie van de campagne 'De Veilige school' stelt Mooij dat beoogde veranderingen in het sociale gedrag van leerlingen als gevolg van ontwikkelingen in relatie tot het veilige schoolbeleid en onderwijskundige veranderingen in lesactiviteiten echter niet of nauwelijks waarneembaar zijn.

In 'Preventie van antisociaal gedrag in het onderwijs' (Junger-Tas) wordt op basis van empirisch verantwoord evaluatieonderzoek in de Verenigde Staten gesteld dat interventies die breed inzetten, cumulatieve effecten hebben en ook veel effectiever uitwerken dan afzonderlijke programma's. Zo zijn programma's die de schoolorganisatie en het klassenmanagement veranderen over de gehele linie het meest effectief.

Scholen met duidelijke regels, normen en verwachtingen voor gewenst gedrag van hun leerlingen en scholen die het belonings- en disciplinaire systeem hierop aanpassen, het bevorderingssysteem reorganiseren en het management en de instructie aan leerlingen veranderen, hebben grote positieve effecten op alle vormen van ongewenst gedrag.

Daarnaast is er een belangrijke samenhang tussen goede schoolprestaties en positief sociaal gedrag. Alle succesvolle programma's combineren beïnvloeding van beide dimensies.

Er kan onderscheid worden gemaakt worden tussen voorschoolse programma's en interventies in het basisonderwijs enerzijds en interventies in het voortgezet onderwijs anderzijds. Bij de eerstgenoemde worden programma's met meerdere componenten en interventies van langere duur als meer succesvol ervaren en wordt de betrokkenheid van ouders essentieel genoemd.

In het voortgezet onderwijs moeten vooral leerlingen sterker worden betrokken bij veranderingen in de school en in de klas en leidt vooral een grote hoeveelheid interacties tussen leerlingen en leerkrachten en tussen leerlingen onderling tot een grote effectiviteit. Daarnaast moeten leerlingen uitdrukkelijk worden aangesproken op hun eigenbelang met zogenaamde incentives (beloningen).

Mooij en Junger-Tas doen beiden op basis van de door hen gevonden gegevens uit evaluatieonderzoeken en effectmetingen een aantal aanbevelingen met betrekking tot het voorkomen van antisociaal gedrag. Deze aanbevelingen vormen het uitgangspunt voor de zogenaamde succesfactoren in de projecten en programma's in deze brochure. Hier worden alleen die aanbevelingen genoemd waarin scholen directe verantwoordelijkheid hebben en zelf initiatieven kunnen nemen.

Mooij maakt hierbij onderscheid tussen drie soorten maatregelen:

- het bestrijden van actueel antisociaal gedrag,
- preventie van potentieel antisociaal gedrag en
- het bevorderen van prosociaal gedrag.

Volgens Mooij is het bij de eerste soort vooral belangrijk om heldere afspraken te maken en deze regelmatig te evalueren.

Bij de overige twee soorten maatregelen is straffen soms nodig maar is het vooral belangrijk om gewenst gedrag te belonen. Daarmee wordt immers richting gegeven aan het gewenste gedrag en wordt de positieve sociale binding in stand gehouden.

Mooij pleit ten eerste voor een structurele geïntegreerde aanpak, waarmee hij lijkt aan te sluiten bij de zogenaamde indikkingsstrategie van Van der Meer (2000). Vervolgens legt hij de nadruk op een gezamenlijke uitwerking van -, verantwoordelijkheid voor- en controle op de uitvoering en bijstelling van

(pro)sociale gedragsafspraken. Deze aanbeveling vloeit voort uit het positieve effect dat uitging van het vergroten van de verantwoordelijkheid van leerlingen op dit gebied.

Concreet is het doel om gezamenlijk vroegtijdig en positief te formuleren hoe men met elkaar wil omgaan. De onderlinge communicatie wordt expliciet gemaakt en de waarden en (gedrags)normen worden positief geformuleerd. Hoe willen we met elkaar omgaan? Wat verwachten we van elkaar?

Mooij wijst ook op het belang van structurele samenwerking met andere organisaties zoals bijvoorbeeld de jeugdzorg of andere relevante disciplines. Alhoewel dit niet alleen de verantwoordelijkheid van de scholen is, kunnen scholen wel initiatieven nemen op dit terrein.

Volgens Mooij moeten de prosociale gedragsafspraken (een combinatie van de machts- of dwangstrategie en de normatief -heropvoedende strategie) worden versterkt via differentiërende werkinhouden en specifieke sociale didactische werkvormen tijdens de lessen (empirisch-rationele strategie).

Mooij noemt hierbij een aantal essentiële voorwaarden. Docenten en schoolleidingen moeten verder worden geprofessionaliseerd op pedagogisch terrein en dit moet worden gekoppeld aan institutionele leer- en veranderingsprocessen binnen en rond de scholen. Het landelijke beleidsniveau moet hierbij de nodige ondersteuning bieden.

Hoe dit proces precies vorm krijgt, is per school of locatie verschillend. Dit wordt bepaald door de kenmerken van leerlingen, docenten, ouders, schoolleidingen, scholen en de schoolomgevingen of buurten. Scholen moeten dus ruimte krijgen om hier zelf concreet vorm aan te geven.

Junger-Tas (2002) gaat in eerste instantie in op de organisatorische voorwaarden die nodig zijn voor de effectiviteit van programma's. Met behulp van een handboek, trainingen en supervisie kan ervoor worden gezorgd dat programma's op de juiste manier worden geïmplementeerd. Wanneer het programma vervolgens ook inpasbaar is in het bestaande curriculum zal dit leiden tot meer effectiviteit.

Junger-Tas pleit daarnaast voor meer betrokkenheid van de ouders, met name in het primair onderwijs, en een grotere betrokkenheid van leerlingen in het voortgezet onderwijs. Zij staat daarbij positief tegenover zogenaamde 'incentives' (beloningen) om ervoor te zorgen dat leerlingen nadrukkelijk een eigen

belang hebben. Ook ziet zij de betrokkenheid van leerlingen vorm krijgen in projecten waarbij leerlingen als vertrouwenspersoon kunnen functioneren en in zogenaamde mentor-tutor projecten waarbij leerlingen zelf de rol van tutor op zich kunnen nemen. Volgens haar heeft dit een positief effect op zowel de leerling die begeleidt als de leerling die begeleid wordt.

Volgens Junger-Tas zijn niet alle sociale competentietrainingen even effectief. Zij adviseert scholen daarom om juist die trainingen te gebruiken waarvan de effectiviteit is bewezen. Er is echter weinig informatie beschikbaar over de effectiviteit van verschillende programma's en trainingen op dit gebied.

Ook Junger-Tas hecht belang aan de training van docenten. Zij vindt het vooral belangrijk dat docenten worden getraind in effectievere instructiemethoden en samenwerkend leren.

Tenslotte pleiten zowel Mooij als Junger-Tas voor meer empirisch onderzoek naar de effectiviteit van verschillende programma's. Alhoewel dit niet op het terrein van de scholen ligt, is het belangrijk om dit in deze brochure ook te noemen.

Samengevat kunnen uit de bovenstaande onderzoeksgegevens en aanbevelingen een aantal succesfactoren worden genoemd:

- vergroten van de verantwoordelijkheid van leerlingen
- professionalisering van leerkrachten/docenten
- nadruk op gewenst gedrag
- structurele aanpassingen in de school met betrekking tot bv. didactiek of organisatie
- betrokkenheid van ouders
- structurele communicatie en samenwerking met andere organisaties
- grote hoeveelheid interacties tussen leerlingen en leerkrachten.

In het volgende hoofdstuk volgt de inventarisatie van programma's en projecten. Hierbij zal worden aangegeven in hoeverre de genoemde succesfactoren aanwezig zijn in de verschillende projecten.

4. Projecten en programma's

De inventarisatie van projecten en programma's op het gebied van conflictbemiddeling en het voorkomen van ongewenst gedrag vormt de kern van deze brochure. De programma's en projecten zelf zijn hier niet geëvalueerd. In plaats daarvan wordt met behulp van de kennis uit de voorgaande hoofdstukken over de oorzaak en aanpak van geweld op scholen en de effectiviteit van reeds geëvalueerde programma's inzicht gegeven in de effectiviteit van de verschillende programma's.

Voortbouwend op de in hoofdstuk 2 gemaakte indeling van strategieën worden nu de projecten en programma's gepresenteerd op het gebied van conflictbemiddeling en het voorkomen van ongewenst gedrag. Het is belangrijk om nogmaals te vermelden het essentieel is om de verschillende strategieën te combineren om tot een effectieve aanpak te komen. De strategieën zijn:

- machts- of dwangstrategie (ge- en verboden, straffen)
- empirisch-rationele strategie (overbrengen van kennis en informatie)
- normatief-heropvoedend (nieuwe of andere normen bijbrengen, zondig via trainingen of hulpverlening).

Daarnaast wordt nagegaan in hoeverre de succesfactoren die aan het einde van hoofdstuk 3 zijn genoemd aanwezig zijn in de verschillende programma's en projecten. De succesfactoren zijn:

- vergroten van verantwoordelijkheid van leerlingen
- professionalisering van leerkrachten/docenten
- nadruk op gewenst gedrag
- structurele aanpassingen in de school met betrekking tot onder meer didactiek of organisatie
- betrokkenheid van ouders
- structurele communicatie en samenwerking met andere organisaties
- grote hoeveelheid interacties tussen leerlingen en leerkrachten.

In Nederland zijn reeds verschillende initiatieven genomen op het gebied van het inventariseren van projecten op scholen. Zo bieden sommige GGD's, zoals 'Hart voor Brabant', overzichten van lesmaterialen op het gebied van sociale weerbaarheid, waarden en normen en agressie en geweld. In 'Veelbelovend en effectief' geeft het NIZW in het kader van 'Communities that Care' een overzicht van

preventieve projecten en programma's in de domeinen Gezin, School, Jeugd en Wijk. Ook de website www.schoolenveiligheid.nl geeft aan de hand van verschillende thema's een overzicht van wat er op dit terrein zoal te vinden is.

Een compleet overzicht van projecten en programma's op het gebied van conflictbemiddeling en het voorkomen van ongewenst gedrag in het onderwijs die tot nu toe in Nederland ontwikkeld zijn, ging buiten het bereik van de opdracht van het NPRD. Daarom is een aantal keuzes gemaakt. Ten eerste gaat het om recent (her)ontwikkelde projecten en programma's. Ten tweede zijn het projecten en programma's die geïmplementeerd zijn op meerdere scholen of waaraan meerdere scholen deelnemen. Ten derde gaat het om projecten en programma's voor 'gewone' leerlingen. Specifieke programma's voor leerlingen met leer- of gedragsproblemen zijn daarom uitgesloten. Ten vierde is gekozen voor projecten of programma's waar scholen zelf het initiatief toe kunnen nemen. Hetzij door informatie of lespakketten aan te vragen, hetzij door het initiatief te nemen tot samenwerkingsverbanden met andere organisaties. Met betrekking tot het lesmateriaal is de eis gesteld dat de lessenserie minstens drie lessen bevat. Voor projecten geldt dat zij langdurig van aard moeten zijn. Dus bijvoorbeeld geen éénmalige projectweek. Tenslotte was het belangrijk dat de programma's en projecten zich richten op het gedrag in en om de school.

Hiermee wordt niet automatisch een negatief oordeel geveld over projecten en programma's die niet aan deze vereisten voldoen en daarom niet in deze inventarisatie zijn opgenomen. Er zijn nog tal van andere succesvolle projecten waarmee preventief of curatief wordt gewerkt aan een veilige leeromgeving. Het is echter vooral de bedoeling dat de voorbeelden uit deze brochure scholen inspireren en motiveren om deel te nemen aan juist die projecten die bij hun situatie passen en om eventueel nieuwe initiatieven op dit gebied te ontwikkelen.

■ **4.1 Materiaal** Hieronder volgt een overzicht van materialen en lespakketten die scholen kunnen gebruiken wanneer zij aandacht willen besteden aan het voorkomen van ongewenst gedrag in en om de school. Het gaat hierbij zowel om spelmateriaal als om langlopende lessenseries. De materialen zijn in principe door alle scholen te bestellen bij de genoemde adressen.

■ **Kinderen en .. waarden en normen (lesmateriaal)**

Auteurs:	T. Kroon, C. Snoek en J.W. Driessen
Besteladres:	Kwintessens Uitgevers Van Hogendorpstraat 10 Postbus 1492 - 3800 BL Amersfoort tel.033 - 460 60 11 fax. 033- 460 60 20 info@kwintessens.nl
Doelstelling:	Bevorderen van de morele ontwikkeling van kinderen
Doelgroep:	Groep 1 t/m 8 primair onderwijs
Omschrijving:	Een structurele aanpak in de vorm van een pakket met één praktijkboek en drie activiteitenboeken waarbij wordt aangesloten bij de ontwikkelingsfase van de kinderen met als uitgangspunt: denken, voelen en doen. Gewenst gedrag staat centraal waarbij aspecten zoals eerlijkheid, behulpzaamheid, verantwoordelijkheidsgevoel en doorzettingsvermogen worden aangeleerd en toegepast.
Strategie:	Normatief-heropvoedend
Aanwezige succesfactoren:	Nadruk op gewenst gedrag
Meer informatie:	www.kwintessens.nl

■ **Taakspel**

Auteur:	R. van der Sar
Organisatie:	CED groep
Contact:	CED Rotterdam Dwerggras 30 - 3068 PC Rotterdam tel. 010 - 407 15 99 R.vanderSar@cedgroep.nl
Doelstelling:	Het Taakspel is een groepsgerichte interventie om leerlingen te leren zich beter aan klassenregels te houden. Doordat klassenregels beter worden nageleefd, vermindert onrustig, storend- en eventueel aanwezig agressief gedrag. Het Taakspel beïnvloedt zo het taakgerichte gedrag van leerlin-

gen. Als er minder verstoringen zijn tijdens een les kan er beter worden gewerkt. Bovendien leidt het op een prettige manier met elkaar omgaan tot een beter klimaat in de klas. Er worden meer complimenten uitgedeeld en minder corrigerende opmerkingen gemaakt. Afhankelijk van de gekozen regels leren leerlingen ook meer rekening te houden met elkaar.

Omschrijving:

Het Taakspel kan gespeeld worden in de klas tijdens de les. Kinderen stellen zelf regels op en spreken elkaar hier op aan. Zij werken hierbij samen in teams. Door elkaar binnen die teams adequaat aan te spreken zonder interventie van de leerkracht kan er een beloning worden verdiend. Het Taakspel bestaat uit:

Voor de leerkrachten

- Een Taakspel doos met een leerkrachthandleiding, pictogrammen, teamposter, formulieren en kaarten

Voor de schoolbegeleiders

- Een instructievideo Taakspel voor schoolbegeleiders met korte handleiding
- Een licentiemap Taakspel voor schoolbegeleiders met volledig uitgewerkte leerkrachtrainingen en een handboek met formulieren voor de klassenconsultaties.

Doelgroep:

Het Taakspel is in eerste instantie ontwikkeld voor gebruik in de middenbouw van het basisonderwijs. In de praktijk is gebleken dat het in deze vorm toegepast kan worden in groep 3 tot en met 8. In ontwikkeling zijn aanpassingen voor speciaal en zeer speciaal onderwijs. Ook is er een Taakspel voor het VMBO in ontwikkeling.

Strategie:

Machts- of dwang en normatief-heropvoedend

Aanwezige succesfactoren:

- vergroten verantwoordelijkheid van leerlingen
- nadruk op gewenst gedrag
- professionalisering van leerkrachten

Meer informatie:

www.cedgroep.nl

■ **Klets! Opkomen voor jezelf zonder anderen te kwetsen (lesprogramma)**

Organisatie:

GGZ Oost Brabant

Besteladres:

GGZ Oost Brabant

Bureau Communicatie

Antwoordnummer 99 - 5240 VB Rosmalen

klets@ggzoostbrabant.nl

Doelstelling:	Kinderen leren voor zichzelf op te komen zonder anderen te kwetsen. Hiermee lopen zij minder kans om problemen te krijgen en wordt vererging van bestaande problemen voorkomen.
Omschrijving:	<p>Klets is een compleet lesprogramma dat zonder training vooraf toegepast kan worden door leerkrachten. Het geheel is een klapper die bestaat uit zeven afzonderlijke draaiboeken. In elk draaiboek zit een werkboek voor de leerkracht, alsmede kopieerbladen met opdrachten voor de leerlingen en ouderbrieven.</p> <p>Onder de noemers 'De ander', 'Ik', 'Ik en de ander' en 'De ander en ik' worden met behulp van tekeningen, verhalen, gedichten en spelvormen thema's behandeld als: verschillen tussen mensen, gevoelens, pesten, weerbaar zijn, hulp vragen en problemen oplossen.</p> <p>Kinderen ontvangen een eigen werkmapje waarin zij hun opdrachten kunnen bewaren. Leerkrachten kunnen eventuele vragen via de e-mail stellen aan de preventiewerkers van de GGZ Oost-Brabant.</p> <p>Bij het pakket horen ook thuisopdrachten die leerlingen samen met hun ouders/verzorgers kunnen maken. Vier keer per jaar ontvangen ouders een ouderbrief met informatie over de behandelde thema's, suggesties hoe zij hier thuis op in kunnen spelen en een overzicht van relevante boeken, cd's, cd-roms en websites die aansluiten bij de lessen.</p>
Doelgroep:	Primair onderwijs, groep 2 t/m 8
Strategie:	Empirisch-rationeel en normatief-heropvoedend
Aanwezige succesfactoren:	<ul style="list-style-type: none"> ■ betrokkenheid van ouders ■ grote hoeveelheid interactie tussen leerlingen en leerkrachten ■ professionalisering van leerkrachten
Meer informatie:	www.ggzooostbrabant.nl

■ Leerlingenspel Gedragen gedrag (spel)

Organisatie:	Algemeen Pedagogisch Studiecentrum
Besteladres:	<p>Gratis down te loaden vanaf:</p> <p>http://www.aps.nl/ppsi/gratis%20materialen/Leerlingenspel_Gedragen_Gedrag.htm</p>
Doelstelling:	Leerlingen formuleren zelf gedragsregels voor in de klas
Omschrijving:	Het Leerlingenspel gedragen gedrag is een spel met 112 spelkaarten waarin situaties worden beschreven in de categorieën: algemeen, agressie/geweld, computergebruik, discriminatie, kleding en taalgebruik, racisme en seksuele intimidatie.

Het spel kan op drie verschillende manieren worden gespeeld:

- Groepsvariant: in groepjes wordt gespeeld met op categorie gesorteerde spelkaarten
- Grabbelton: in groepjes wordt gespeeld met ongesorteerde spelkaarten
- Klassendiscussie: in klassenverband wordt gespeeld met gesorteerde of ongesorteerde spelkaarten.

Naar aanleiding van de situaties en de meningen hierover in de groep wordt aan leerlingen gevraagd regels te formuleren.

Doelgroep:	Leerlingen VMBO, VO en MBO
Strategie:	Normatief-heropvoedend
Aanwezige succesfactoren:	■ vergroten verantwoordelijkheid van leerlingen ■ nadruk op gewenst gedrag
Meer informatie:	www.aps.nl/ppsi

■ Gedragen gedrag/Gedragen gedrag mini (Spel onder leiding van PPSI medewerker op locatie)

Organisatie:	Algemeen Pedagogisch Studiecentrum
Contact:	PPSI Zwarte Woud 2, 3524 SJ Utrecht Postbus 85475, 3508 AL Utrecht Telefonisch bereikbaar op maaandag, woensdag en donderdag van 9.00 tot 13.00 uur. tel: 030-28 56 762 ppsi@aps.nl
Doelstelling:	Aan de hand van situatieschetsen worden (ongeschreven) regels en omgangsvormen op de eigen school in kaart gebracht. Op basis hiervan worden schooleigen omgangsregels geformuleerd.
Omschrijving:	Het spel wordt gespeeld met een spelbord, 150 spelkaarten en een dobbelsteen. De spelkaarten bevatten beschrijvingen in de categorieën: algemeen, agressie/geweld, discriminatie, racisme en seksuele intimidatie. Deelnemers spreken zich om de beurt uit over de beschreven situaties. Wat is acceptabel gedrag en wat past niet binnen de school? Op basis van de uitkomsten formuleert elke groep een aantal gedragsregels die plenair worden gepresenteerd. Het spel is ook verkrijgbaar in een miniversie met alleen kaarten. Regelmatig verschijnen er gratis aanvullingen op Gedragen gedrag mini op www.aps.nl/ppsi

Doelgroep:	Personeel, MR-leden, leden Ouderraad, bestuurleden van alle onderwijssectoren, leerlingen en ouders
Strategie:	Normatief-heropvoedend
Aanwezige succesfactoren:	<ul style="list-style-type: none"> ■ vergroten verantwoordelijkheid van leerlingen ■ nadruk op gewenst gedrag ■ ouders worden betrokken ■ grote hoeveelheid interacties tussen leerlingen en leerkrachten
Meer informatie:	www.aps.nl/ppsi

■ **Leefstijl voor jongeren, sociaal-emotionele vaardigheden (lesmateriaal en trainingen)**

Organisatie:	Leefstijl
Besteladres:	Postbus 406 1180 AK Amstelveen 020-4263690 info@leefstijl.nl
Doelstelling:	Het bevorderen van sociaal-emotionele vaardigheden bij leerlingen
Omschrijving:	<p>Leefstijl biedt een breed scala aan activiteiten om de ontwikkeling van sociaal-emotionele vaardigheden te bevorderen op school.</p> <p>Het lesmateriaal bestaat uit verschillende werkvormen waaronder: video, foto's, knipbladen, puzzels, stripverhalen, oefeningen, kringgesprekken, rollenspelen, individuele opdrachten. Aan de hand van thema's als 'Ik en mijn klas', 'Praten en luisteren', 'Dit ben ik', 'Wat ik voel' en 'Ik kan kiezen' zijn er lesseries samengesteld voor de verschillende groepen van het basisonderwijs. In het voortgezet onderwijs worden thema's behandeld als 'Jezelf kennen', 'Conflicten oplossen', 'Verschillend, nou en?' en 'Nu en later'.</p> <p>Een speciaal programma bestaand uit een Ruziewijzer en een Doe-wijzer tegen geweld richt zich daarnaast op geweldpreventie. Leerlingen leren hierbij onder andere zelf bemiddelen bij een ruzie (mediation).</p> <p>Er zijn speciale trainingen voor docenten. Door middel van huiswerkopdrachten en workshops worden ouders betrokken bij het programma.</p>
Doelgroep:	<p>Leefstijl biedt lesmateriaal op het gebied van sociaal-emotionele vaardigheden voor het basisonderwijs, de onderbouw van het voortgezet onderwijs en de bovenbouw van het voortgezet onderwijs en het MBO.</p> <p>Het lesmateriaal over geweldpreventie en conflictbemiddeling (mediation) is bestemd voor leerlingen tussen de 11 en 14 jaar.</p> <p>Er zijn trainingen voor docenten en workshops voor ouders.</p>

Strategie: Normatief-heropvoedend

Aanwezige succesfactoren: ■ vergroten verantwoordelijkheid van leerlingen
■ ouders worden betrokken
■ professionalisering van leerkrachten/docenten

Meer informatie: www.leefstijl.nl

■ Meiden in Beeld (lespakket)

Organisatie: Forum

Contact: Forum
Ellen Malaihollo
E.Mailahollo@forum.nl
Tel: 030 - 27 74 218

Doelstelling: Reflectie op de eigen situatie van leerlingen

Omschrijving: 'Meiden in beeld' is een educatief project waarbij factoren die schoolsucces beïnvloeden centraal staan, alsmede het belang van rolmodellen en de reflectie op het eigen toekomstperspectief. Het project bestaat uit een tentoonstelling, een boek en een docentenhandleiding. Op 58 foto's worden succesvolle meiden met verschillende culturele achtergronden geportretteerd. Op 10 bijbehorende tekstpanelen staan bijzondere uitspraken van meiden met betrekking tot 'schoolsucces' en 'ouders en stimulerende leeromgeving'.
In de docentenhandleiding staan concrete lestips om de tentoonstelling en het boek te gebruiken bij de vakken CKV, maatschappijleer en MCV en werkbladen.

Doelgroep: VMBO en ROC

Strategie: Empirisch-rationeel

Aanwezige succesfactoren: grote hoeveelheid interacties tussen leerlingen en leerkrachten

Meer informatie: www.forum.nl

■ Burger Inn (lespakket)

Organisatie: MediActive Productie Amsterdam in opdracht van Forum

Contact: informatie@forum.nl

Doelstelling: Aandacht besteden aan discriminatie, homoseksualiteit, vriendschap, groepsdruk en respect.

Omschrijving:	Burger Inn is een lespakket met een video en een docentenhandleiding over homoseksualiteit in een multiculturele groep. De video is een soap die zich afspeelt in het hamburgerrestaurant Burger Inn.
Doelgroep:	Jongeren vanaf 13 jaar in het onderwijs en sociaal-cultureel werk.
Strategie:	Empirisch-rationeel
Aanwezige succesfactoren:	grote hoeveelheid interacties tussen leerlingen en leerkrachten
Meer informatie:	www.forum.nl

■ Rots & Water (weerbaarheidsprogramma)

Auteur:	Freerk Ykema
Organisatie:	Rots&Water Instituut/Gadaku Institute
Contact:	Rots&Water/Gadaku Instituut Groenveldsdijk 10 - 1744 GD St. Maarten Tel: 0224 - 551887 f.ykema@quicknet.nl
Doelstelling:	Ontwikkelen van fysieke, mentale en sociale vaardigheden bij jongens.
Omschrijving:	Het Rots&Water programma is een weerbaarheidsprogramma waarbij weerbaarheid binnen een breder pedagogisch perspectief wordt geplaatst. Er worden fysieke, mentale en sociale vaardigheden ontwikkeld waarbinnen de thema's solidariteit, innerlijke kracht en richting een centrale rol kunnen vervullen. Het programma is in eerste instantie specifiek gericht op jongens omdat jongens en mannen steeds meer een kwetsbare groep blijken te worden. Het programma bestaat uit oefeningen en spelen en heeft een sterk fysiek karakter, daarnaast is er in groeps gesprekken ruimte voor zelfreflectie en het maken van korte opdrachten.
Doelgroep:	Jongens in de bovenbouw van het basisonderwijs en het gehele voortgezet en hoger onderwijs. Ook meisjes kunnen profijt hebben van het programma maar gezien de verschillen in socialisatie tussen jongens en meisjes kan het beste in afzonderlijke jongens- en meisjes groepen worden gewerkt. Er zijn trainingen voor docenten en andere professionals die het programma willen gebruiken.
Strategie:	Empirisch-rationeel en normatief-heropvoedend
Aanwezige succesfactoren:	<ul style="list-style-type: none"> ■ nadruk op gewenst gedrag ■ grote hoeveelheid interacties tussen leerlingen en leerkrachten
Meer informatie:	www.rotsenwater.nl

■ **4.2 Landelijke projecten** In deze paragraaf worden projecten genoemd waar scholen zich voor kunnen aanmelden of zich bij aan kunnen sluiten. Zij richten zich op het verbeteren van het schoolklimaat in het algemeen, het bestrijden van discriminatie en het bevorderen van de veiligheid op school.

■ **C&SCO (traject op maat)**

Organisatie:	Onderzoeksbureau Sardes in samenwerking met Transferpunt Jongeren, school en veiligheid.
Contact:	Sardes Postbus 2537 - 3500 GJ Utrecht Tel. 030-23 26 200 conflicthantering@sardes.nl
Doelstelling:	Scholen bewust en zelfstandig laten werken aan competentie van alle betrokkenen en aan het hanteren van conflicten op een constructieve, geweldloze manier.
Omschrijving:	C&SCO (spreek uit CASCO) is een traject op maat waarbij een school gedurende twee jaar ondersteund wordt door een externe gelicentieerde trajectbegeleider. Het traject bestaat uit een intake op school, het maken van een werkplan toegespitst op de situatie op de betreffende school, teambegeleiding en begeleiding bij de invoering. Door middel van een schoolbrede werkgroep wordt draagvlak onder alle betrokkenen gecreëerd. Er wordt gebruik gemaakt van een positieve insteek: wat gebruiken leerlingen al om conflicten op een goede manier op te lossen?
Doelgroep:	Bovenbouw primair onderwijs en basisvorming voortgezet onderwijs. Het traject richt zich in eerste instantie op het team op een school, daarna op leerlingen en ouders.
Strategie:	Normatief-heropvoedend
Aanwezige succesfactoren:	■ professionalisering van leerkrachten/docenten ■ nadruk op gewenst gedrag ■ ouders worden betrokken
Meer informatie:	www.sardes.nl

■ **A Classroom of Difference**

Auteur:	Anti-Defamation League (Verenigde Staten)
Organisatie:	Pisanu Consultants
Contact:	Chiara Pisanu Van den Havestraat 107 - 6521 JR Nijmegen

Tel. 024 -3888508
pisanu@telebyte.nl

Per 1 september 2005 wordt A Classroom of Difference overgedragen aan het CIDI
Postbus 11646 - 2502 AP Den Haag
070 - 3646862
cidi@cidi.nl

- Doelstelling: Leerkrachten en leerlingen helpen om vaardigheden te ontwikkelen die nodig zijn om op een positieve manier om te gaan met de grote diversiteit onder mensen.
- Omschrijving: A Classroom of Difference is ontwikkeld in de Verenigde Staten en vervolgens aangepast aan de Europese context. Het project biedt workshops en lesmateriaal waarbij van deelnemers een actieve bijdrage wordt gevraagd, bijvoorbeeld bij het formuleren van groepsregels. In jaarlijkse trainingen leren deelnemers (docenten, onderwijs ondersteunend personeel) om adequaat om te gaan met discriminatie, racisme en intolerantie. Daarnaast worden er activiteiten georganiseerd die ervoor zorgen dat deze thema's vaste aandacht krijgen in het beleid van de school.
- Doelgroep: A Classroom of Difference kan in het basisonderwijs, het voortgezet onderwijs en in het middelbaar beroepsonderwijs toegepast worden.
- Strategie: Empirisch-rationeel en normatief-heropvoedend
- Aanwezige succesfactoren:
 - grote hoeveelheid interacties tussen leerlingen en leerkrachten
 - professionalisering van leerkrachten/docenten
 - vergroten verantwoordelijkheid van leerlingen
- Meer informatie: www.accoden.org

■ De Vrolijke Scholen Campagne

- Organisatie: Empowerment Lifestyle Services
- Contact: info@tolerantescholen.net
- Doelstelling: Stimuleren van eigen verantwoordelijkheid van scholen op het gebied van homo-emancipatie
- Omschrijving: De campagne is een initiatief van Empowerment Lifestyle Services waarbij homo- en lesbische voorlichtingsgroepen, COC-verenigingen en antidiscriminatiebureau's geactiveerd worden om scholen inzicht te geven in de situatie op school. De Vrolijke Scholen Test op internet geeft hierbij inzicht in de kwaliteit van de school met betrekking tot diversiteitsbeleid. Deze

test leidt tot concrete adviezen voor de school. De antidiscriminatiebureau's en COC-verenigingen kunnen vervolgens met de school bespreken hoe de situatie eventueel verbeterd kan worden. De brochure 'Een vrolijke school' geeft tips voor homovriendelijk schoolbeleid. Ook bestaat er een draaiboek voor een voorlichtingsmethodiek.

Doelgroep: Voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs.
Strategie: Empirisch-rationeel
Aanwezige succesfactoren: structurele communicatie en samenwerking met andere organisaties
Meer informatie: www.tolerantescholen.net

■ Centrum School en Veiligheid

Organisatie: Algemeen Pedagogisch Studiecentrum
Contact: schoolenveiligheid@aps.nl
Doelstelling: Informeren en adviseren met betrekking tot veiligheid in en om de school
Omschrijving: Het centrum School en Veiligheid vindt zijn oorsprong in de campagne 'De veilige school'. Verschillende expertises zijn samengebracht om iedereen zo goed mogelijk te voorzien van kennis en informatie met betrekking tot veiligheid op scholen. Op de website wordt aan de hand van thema's en tools beschreven wat men kan ondernemen om de veiligheid op school te bevorderen
Doelgroep: Docenten, leerkrachten, ouders, leerlingen en alle andere mensen die direct of indirect met het onderwijs te maken hebben
Strategie: Empirisch-rationeel
Aanwezige succesfactoren: ■ professionalisering van leerkrachten/ docenten
■ ouders worden betrokken
Meer informatie: www.schoolenveiligheid.nl

■ School Zonder Racisme

Organisatie: Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie
Contact: Marjan Möhle, coördinator School Zonder Racisme
LBR (Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie)
Schaatsbaan 51 - 3013 AR Rotterdam
Tel: 010-2010201

Doelstelling:	Ter discussie stellen en tegengaan van racisme
Omschrijving:	Wanneer meer dan 70 % van de schoolbevolking vindt dat racisme niet thuishoort op hun school wordt er een gezamenlijk opgestelde School Zonder Racisme-verklaring ondertekend. Leerlingen spelen een belangrijke rol bij het opstellen van de verklaring en het verzamelen van handtekeningen. Scholen die zich aansluiten krijgen het bord 'School Zonder Racisme' naast de deur en worden ondersteund bij het ter discussie stellen en tegengaan van racisme. Jaarlijks ontplooiën SZR-scholen initiatieven tégen racisme en discriminatie en vóór gelijkwaardig samenleven in een multiculturele samenleving. Hierbij worden zij ondersteund door het LBR.
Doelgroep:	Leerlingen, docenten en overige medewerkers voortgezet onderwijs
Strategie:	Normatief-heropvoedend
Aanwezige succesfactoren:	<ul style="list-style-type: none"> ■ vergroten van verantwoordelijkheid van leerlingen ■ structurele communicatie en samenwerking met andere organisaties
Meer informatie:	www.lbr.nl

■ Wereldschool

Organisatie:	Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie
Contact:	<p>Marjan Möhle, coördinator Wereldschool LBR (Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie) Schaatsbaan 51 3013 AR Rotterdam Tel: 010-2010201</p>
Doelstelling:	Iedereen zich welkom laten voelen op school, ongeacht verschillen in uiterlijk, land van herkomst of cultuur
Omschrijving:	De directie, leerkrachten, ondersteunend personeel en ouders ondertekenen de verklaring waarin zij aangeven een school te willen waar iedereen zich prettig voelt en thuis voelt. De verklaring moet schoolbreed worden gedragen. De school neemt verplichtingen op zich om vrij te blijven van ongewenst gedrag zoals pesten, achterstelling, bedreiging of uitsluiting. Daarnaast hangt de school het bordje 'Wereldschool' naast de deur en organiseert zij minstens één keer per jaar een Wereldschool activiteit. Het LBR ondersteunt met informatie en advies over te gebruiken materiaal.
Doelgroep:	Leerkrachten, ondersteunend personeel en ouders primair onderwijs
Strategie:	Normatief-heropvoedend

Aanwezige succesfactoren: ■ ouders worden betrokken
■ structurele samenwerking en communicatie met andere organisaties

Meer informatie: www.lbr.nl

■ **Mijn veilige school**

Organisatie: ICT&E in samenwerking met Politie Brabant-Noord en ScalaMedia

Contact: ICT&E
0575 - 542233
info@ict-edu.nl

Doelstelling: Leerlingen werken actief samen aan een veiligere school en buurt

Omschrijving: Het project begint met een verkennende workshop waarbij scholen vanuit hun eigen visie doelstellingen formuleren die samen met politie, ICT&E met alle betrokkenen (leerkrachten, ouders, leerlingen) worden doorgenomen. Werkgroepen op scholen integreren veiligheidsthema's in de lessen. Vervolgens gaan leerlingen zelf op onderzoek uit en geven zij aan wanneer, waar en door wie zij onveiligheid ervaren. Ze bedenken vragen en zoeken samen naar oplossingen, hierbij speelt ICT een belangrijke rol. Via de website 'Mijn veilige school' kunnen leerlingen van deelnemende scholen met elkaar van gedachten wisselen over bepaalde (on)veilige situaties. De begeleiding van de politie is vooral op de achtergrond.

Doelgroep: Basisonderwijs en voortgezet onderwijs

Strategie: Empirisch-rationeel

Aanwezige succesfactoren: ■ vergroten verantwoordelijkheid van leerlingen
■ ouders worden betrokken
■ structurele communicatie en samenwerking met andere organisaties

Meer informatie: www.mijnveiligeschool.nl

■ **4.3 Good practices** Tenslotte worden nog een aantal voorbeelden gegeven van good practices waarbij scholen samenwerken met andere organisaties op het terrein van conflictbemiddeling en het voorkomen van ongewenst gedrag. Het zijn geen projecten waar scholen zich direct voor kunnen aanmelden. Wel zijn het voorbeelden die kunnen dienen als inspiratie voor eigen initiatieven.

■ **De Vreedzame School**

Soort product:	Project (verschillende activiteiten)
Organisatie:	Schooladviescentrum (SAC) Utrecht
Contactadres:	SAC Utrecht - Tel. 030 - 263 52 52
Doelstelling:	<ul style="list-style-type: none">■ vergroten sociale en emotionele vaardigheden van leerlingen, leerkrachten, schoolleiding (en ouders)■ vermindering van geweld, zowel fysiek als verbaal■ vergroten van de verantwoordelijkheid van kinderen voor het klimaat in school en klas■ vergroten van vaardigheden in conflictoplossingen bij leerlingen, leerkrachten en ouders■ verbetering van het groepsklimaat: betere relaties binnen de groep, respect en waardering voor verschillen■ verandering van de schoolcultuur in de richting van veiligheid en betrokkenheid
Omschrijving:	<p>Het project 'De Vreedzame School' maakt de school tot een veilige plek door conflictoplossing als uitgangspunt te nemen. In dit project leren kinderen en leerkrachten hoe je met conflicten om kunt gaan door te streven naar oplossingen die voor beide partijen bevredigend zijn: een win-win situatie. Het project mikt op een verandering van het school- en klassen-klimaat waarin samenwerking en verantwoordelijkheid van de leerlingen zelf centraal staat.</p> <p>De Vreedzame School is gebaseerd op Amerikaanse en Engelse programma's en is een integraal project voor de hele basisschool. Door middel van het curriculum met zo'n 50 lessen wordt de kinderen niet alleen het oplossen van conflicten geleerd, maar wordt een breed scala aan activiteiten geboden die de sociale competentie van de kinderen verbeteren.</p>
Doelgroep:	Primair onderwijs
Strategie:	Normatief-heropvoedend
Aanwezige succesfactoren:	<ul style="list-style-type: none">■ betrokkenheid van ouders■ professionalisering van leerkrachten/docenten■ vergroten verantwoordelijkheid van leerlingen■ nadruk op gewenst gedrag
Meer informatie:	www.schooladviescentrum.com

■ Vertel mij wat! Verhalen over veilig

Soort product:	Lessenserie met gastles
Organisatie:	COS Rijnmond & Midden-Holland in samenwerking met Pluspunt Rotterdam
Contact:	Pluspunt Ungerplein 2, flat 25 3033 BR Rotterdam Tel: 010-4671711 Fax: 010-4653885 info@pluspuntrotterdam.nl
Doelstelling:	Het project heeft de volgende doelstellingen ten aanzien van de leerlingen: <ul style="list-style-type: none">■ leerlingen denken na over veiligheid op straat en de betekenis daarvan voor jong en oud■ leerlingen spreken zich hierover uit■ leerlingen denken kritisch na over hun eigen gedrag op straat in relatie tot ouderen
Omschrijving:	<p>Vertel mij wat! Verhalen over veilig vloeit voort uit het project 'Verhalenderwijs', een Rotterdams vertelproject voor ouderen. Bij Verhalenderwijs krijgen speciaal hiervoor geschoolde 55-plussers met verschillende culturele achtergronden de gelegenheid hun verhalen over vroeger te vertellen in buurthuizen, bibliotheken, zorgcentra en scholen.</p> <p>Speciaal voor Vertel mij wat! is voor de vertellers een verhaal over veiligheid geschreven en zijn zij getraind voor de aansluitende discussie. De lessen zijn op verschillende manieren in te passen in mentorlessen, vakken als maatschappijleer of een projectdag.</p> <p>De leerlingen worden voorbereid op het bezoek van de oudere met behulp van een lesbrief met opdrachten die dicht aansluiten bij de leefwereld van jongeren.</p> <p>Vervolgens komen ouderen in de klas om een verhaal te vertellen en is er ruimte voor het uitwisselen van ervaringen en discussie. Ouderen vertellen waarom zij soms moeite hebben met het gedrag van jongeren op straat en geven jongeren de gelegenheid om over hun ervaringen met ouderen te vertellen.</p> <p>Uitgangspunt is dat er ruimte is voor positieve en negatieve ervaringen en dat er meerdere meningen en visies mogen zijn.</p> <p>In de laatste les wordt er teruggekeken op het bezoek van de oudere</p>
Doelgroep:	Leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs, klas 1 en 2
Strategie:	Empirisch-rationeel

Aanwezige succesfactoren: ■ structurele communicatie en samenwerking met andere organisaties
■ grote hoeveelheid interactie tussen leerlingen en leerkrachten

Meer informatie: www.pluspuntrotterdam.nl

■ Klasklus

Organisatie: Stek Jeugdzorg
Jacob van Lennepkade 6
2806 LH Gouda
0182-522855

Contactpersoon: Erna Hofmeijer

Doelstelling: Het verbeteren van het pedagogisch klimaat in een klas waar dit klimaat verstoord is en lesgeven haast niet meer mogelijk is

Omschrijving: Klasklus is een onderdeel uit de module Leerkracht Leerling Begeleiding van Stek Jeugdzorg in Gouda. Het is een vorm van vrij toegankelijke hulpverlening en wordt door de jeugdzorgorganisatie aangeboden aan scholen in overleg met regionale partners als Bureau Jeugdzorg, REC-Cluster 4 en CTVS.

Een ambulante hulpverlener van Stek Jeugdzorg brengt samen met de betrokkenen de knelpunten en krachten van de leerlingen, leerkrachten en de school in beeld om vervolgens samen een handelingsplan te maken. Op basis van het handelingsplan worden activiteiten ondernomen als het maken van een sociogram, het voeren van groeps gesprekken, lessen gericht op communicatie, het benoemen en analyseren van de structuur van de klassensituatie en de school, rollenspelen en ontspanningsoefeningen.

Doelgroep: Scholen in het basisonderwijs, voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs.

Strategie: Normatief-heropvoedend

Aanwezige succesfactoren: ■ professionalisering van leerkrachten/docenten
■ nadruk op gewenst gedrag
■ structurele communicatie en samenwerking met andere organisaties
■ grote hoeveelheid interacties tussen leerlingen en leerkrachten
■ structurele aanpassingen in de school met betrekking tot bijvoorbeeld didactiek of organisatie

Meer informatie: www.stekjeugdzorg.nl

■ Mentorenproject GOAL

Organisatie:	Radar Advies Veemarkt 83 1019 DB Amsterdam 020 - 463 50 50 radar@radaradvies.nl
Contactpersoon:	Omar Ramadan
Doelstelling:	Het bieden van een positief rolmodel aan jongeren
Omschrijving:	Op vrijwillige basis wordt een jongere gekoppeld aan een mentor, iemand die wekelijks een uurtje contact heeft met de jongere. De mentor en de jongere bepalen samen hoe het mentoraat eruit ziet. Uitgangspunt is niet dat er iets mis is met de jongere, maar dat hij of zij talent bezit dat ontwikkeld moet worden.
Doelgroep:	Jongeren die behoefte hebben aan een positief rolmodel omdat zij dit in hun eigen omgeving niet hebben en burgers die actief willen participeren in de samenleving waarin ze leven
Strategie:	n.v.t.
Aanwezige succesfactoren:	■ vergroten verantwoordelijkheid van leerlingen ■ grote hoeveelheid interacties
Meer informatie:	www.radaradvies.nl

5. Conclusie

In deze brochure zijn projecten en programma's omschreven die zich richten op conflictbemiddeling en het voorkomen van ongewenst gedrag. Uit deze inventarisatie mag blijken dat scholen op veel verschillende ervaringen kunnen bogen wanneer zij zelf op dit terrein aan de slag willen.

Het is niet mogelijk om op basis van deze inventarisatie projecten en programma's te vergelijken op hun effectiviteit. Er wordt nog weinig onderzoek gedaan naar effectiviteit en er kan alleen gekeken worden naar in hoeverre datgene waarvan het effect wordt verondersteld, is terug te vinden in de verschillende projecten en programma's.

Ten eerste kunnen er een aantal algemene opmerkingen worden gemaakt over de programma's en projecten in deze inventarisatie. Als scholen willen werken aan veiligheid en de bevordering van gewenst gedrag lopen de mogelijkheden uiteen van kant-en-klaar materiaal en trajecten waarbij zij intensief en langdurig worden ondersteund door externe deskundigen. Ook zijn er tal van andere mogelijkheden. Het is aan scholen zelf om die programma's en projecten te kiezen die bij hun situatie passen.

Nieuwe media gaan steeds meer een belangrijke rol spelen bij projecten. In 'Mijn veilige school' maken leerlingen actief gebruik van de website als communicatiemiddel. Ook het Centrum School en Veiligheid maakt in ruime mate gebruik van de mogelijkheden die het internet biedt om belangstellenden te informeren.

Tenslotte lijkt er vooral veel aandacht te zijn voor het ontwikkelen van vaardigheden bij zowel leerlingen als bij leerkrachten, ondersteunend personeel en ouders. Met name de lesprogramma's richten zich vooral op het aanleren van sociale vaardigheden. Hierbij gaan een aantal programma's zoals C&SCO en De Vreedzame School specifiek in op het aanleren van vaardigheden op het gebied van het oplossen van conflicten. Enkele programma's gaan meer de breedte in. Zo richt Rots & Water zich naast het ontwikkelen van sociale vaardigheden ook op fysieke en mentale vaardigheden.

Wanneer we de beschreven projecten en programma's vergelijken met resultaten uit eerder onderzoek kunnen we wat dieper ingaan op de verwachtingen met betrekking tot de effectiviteit van de programma's.

Eén van de eerste conclusies die dan getrokken kan worden is dat veel programma's en projecten ruimte geven om leerlingen zelf mee te laten denken over regels en afspraken op school. Dit komt zowel terug in materialen als 'Taakspel' en 'Gedragen gedrag' als in bredere projecten als 'Mijn veilige school'. Uit onderzoek is gebleken dat een dergelijke betrokkenheid van leerlingen doorslaggevend kan zijn voor de effectiviteit, voor daadwerkelijke veranderingen in gedrag en voor een verbetering van de veiligheid op school. Het is belangrijk om ook bij andere projecten na te gaan in hoeverre leerlingen eigen verantwoordelijkheid kunnen krijgen bij het opzetten en uitvoeren van het project.

Verschillende projecten vragen bewust aandacht voor wat er al wel goed gaat in de omgang met elkaar op school. Hiermee wordt de nadruk gelegd op het gewenste gedrag. Uit eerder onderzoek is gebleken dat aandacht voor gewenst gedrag en het niet bekrachtigen van ongewenst gedrag bijdragen aan de effectiviteit van een programma. Juist wanneer een school besluit om mee te doen aan een project gericht op conflictbemiddeling of het voorkomen van ongewenst gedrag kan het zo zijn dat er al veel aandacht is besteed aan dit ongewenste gedrag en dat dit ongewenste gedrag hierdoor onbedoeld wordt bekrachtigd. Uit de ervaringen met bijvoorbeeld het Taakspel is gebleken dat veel leerkrachten het moeilijk vinden om geen aandacht te besteden aan ongewenst gedrag en in plaats daarvan vooral aandacht te besteden aan gewenst gedrag. Maar wanneer zij dit consequent volhielden, bleek wel dat de beschreven aanpak effect had. Het is daarom positief te noemen dat veel projecten zoals bijvoorbeeld C&SCO bewust aandacht vragen voor wat er al wel goed gaat op school.

Daarnaast lijken veel programma's en projecten te investeren in deskundigheidsbevordering van het personeel op school. Hierbij wordt in eerste instantie vaak aan leerkrachten en docenten gedacht maar ook onderwijs ondersteunend personeel zoals conciërges krijgen hierbij een belangrijke rol toebedeeld. Door hen ook te betrekken bij training en deskundigheidsbevordering wordt de aanpak schoolbreed gedragen. Hoewel alleen professionalisering van leerkrachten/docenten genoemd wordt als succesfactor zou het interessant zijn om nader te onderzoeken in hoeverre specifieke scholing van onderwijs ondersteunend personeel bij zou kunnen dragen aan de effectiviteit. Gezien de huidige belangstelling hiervoor van zowel scholen als adviserende instellingen zou hier een belangrijke werking van uit kunnen gaan.

Als laatste kan het betrekken van ouders worden genoemd als één van de ingrediënten die kunnen bijdragen aan het succes van een project. De projecten en programma's verschillen sterk in de mate waarin en de manier waarop ouders

worden betrokken. Toch lijkt het algemene idee dat het belangrijk is om ouders te betrekken met name in het primair onderwijs gemeengoed te zijn.

Vier succesfactoren: eigen verantwoordelijkheid van leerlingen, nadruk op gewenst gedrag, professionalisering van leerkrachten/docenten en het betrekken van ouders, afkomstig uit eerder evaluatieonderzoek zijn terug te zien in de beschreven projecten en programma's. Overige succesfactoren zijn in mindere mate aanwezig. Op basis van bestaand onderzoek valt weinig te zeggen over de weging van de verschillende factoren in relatie tot de effectiviteit van de verschillende programma's en men kan dan ook niet concluderen dat dit ook de belangrijkste succesfactoren zijn.

Wel kunnen scholen en andere instanties de gegevens uit bestaand evaluatieonderzoek in combinatie met de genoemde gegevens over verschillende projecten gebruiken om een afweging te maken bij de keuze voor een project. Ook kan het inzicht bieden in de ingrediënten die nodig zijn om hun project tot een succes te maken.

Zodat ook zij straks kunnen zeggen 'Je merkt 't, 't werkt!'

Literatuurlijst

Dekker, B., M. Diepeveen en P.J. Krooneman (2003) Sociale veiligheid op de basisschool - eindrapport- Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek B.V.

Junger-Tas, J. (2002) Diploma's en goed gedrag II Preventie van antisociaal gedrag Leiden: Universiteit Leiden/E.M. Meijersinstituut

Meer, B. van der (2000) School en geweld, oorzaken en aanpak Assen: Van Gorcum en Comp B.V.

Mooij, T. (2001) Veilige scholen en (pro)sociaal gedrag: evaluatie van de campagne 'De veilige school' in het voortgezet onderwijs Nijmegen: ITS/KU

NIZW (2001) Veelbelovend en effectief: overzicht van preventieve projecten en programma's in de domeinen Gezin, School, Jeugd, Wijk Utrecht: NIZW Uitgeverij

Wonderen, R. van (2004) Agressie en geweld in het onderwijs Leiden: Research voor Beleid in opdracht van het Ministerie van OCW

Colofon

'Je merkt 't, 't werkt' werd geschreven
door het LBR in opdracht van het NPRD.

Tekst: Marjan Möhle

Redactie: Sanne van der Most

Ontwerp en Druk: Argus, werk(t) in beeld

Rotterdam, november 2004